

УДК 502–630:64

© 2017

*О.І. Фурдичко,**академік НААН,
доктор економічних наук,
доктор сільсько-
господарських наук**О.І. Дребот,**член-кореспондент НААН,
доктор економічних наук**А.М. Бобко,**кандидат сільсько-
господарських наук**Інститут агроєкології
і природокористування НААН*

ЛІС І ЛІСОВІ ЕКОСИСТЕМИ У СКЛАДІ ЗЕМЕЛЬ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Мета. Оцінка термінів, які вживають у лісівництві та в обліку земельних ресурсів, їх відповідність європейським вимірам. **Методи.** Аналіз та порівняння з європейськими стандартами. **Результати.** Досліджено термін «ліс» за різними джерелами його опису від часів В.І. Даля, за державним стандартом радянської пори, за Лісовим кодексом України, а також ЄЕК/ФАО ООН (2000 р.). **Висновки.** Доведено необхідність осучаснення зазначеного терміна з наданням йому змісту лісової екологічної системи за її компонентами.

Ключові слова: визначення, екосистема, земля, контент, ліс, опис, термін.

Практика українського лісівництва і лісопорядкування налічує кілька століть, починаючи від таксації окремих ділянок лісу і лісових дач і завершуючи лісовими масивами та узагальненням матеріалів обліку лісів у межах окремих суб'єктів адміністративно-територіального поділу країни і країни загалом. Саме такого рівня лісове господарство в Україні набуло наприкінці другої половини ХХ ст., на жаль, з контентом «користування лісами» замість «користування землями лісовими для вирощування лісу». Систематично опрацьовувалися галузеві терміни та визначення, які застосовували в складі галузевої і загальнодержавної лексики й національної культури. Серед них такі, як лісове господарство, лісівництво, лісогосподарське виробництво, ліс тощо. Терміна «лісова екосистема» немає в офіційному довіднику Держстату України «Довкілля України».

Завдання лісівництва — «вирощування лісу» розмивається низкою малозначущих користувань «лісовими ресурсами» в обхід «вирощування і реалізація деревини у стані росту» для отримання лісового доходу, постійного омолодження і вдосконалення лісових насаджень. Лише на початку ХХІ ст.

в українському дискурсі на передньому плані з'являється аспект «отримання найбільшої користі (доходу) від використання землі мало б стати пріоритетною умовою для надання земельних угідь суб'єктам лісогосподарської діяльності». Ще в середині ХІХ ст. було відомо, що завдання лісного такої самої, що й садівника і землероба: сіяти і вирощувати рослини [1].

Видання ЄЕК/ФАО ООН «Оцінка лісових ресурсів» також не наголошує на лісових екосистемах, надаючи більше уваги лісовим ресурсам з їх розподілом щодо належності лісів до категорій вилучення деревини для виробництва лісових матеріалів [2]. Наукові пропозиції в періодичній пресі визнати лісівництво як вид економічної діяльності лісовим землеробством, а суб'єктів господарювання з лісівництва — землекористувачами, залишаються непочутими [3]. Те саме стосується й пропозиції стосовно того, що потрібні облік і моніторинг лісових екосистем, які зовсім не висвітлюють у звітній і науковій інформації [4].

Мета досліджень — оцінка термінів, які вживають у галузі лісівництва, їх відповідність змісту агроєкологічного лісівництва і осучаснення на прикладі суб'єкта

господарювання державного лісівництва для інтенсифікації лісогосподарського виробництва та вирощування лісу — головної продукції галузі.

Методи досліджень. Аналіз термінів і таксаційних показників, які вживають у лісівництві й лісовпорядкуванні, їх відповідність категоріям землекористування, встановленим національними нормами класифікації землекористування та Стандартною

статистичною класифікацією землекористування СЕК/ФАО ООН.

Об'єкт досліджень — земля, землі лісогосподарського призначення і землі лісові (ЗЛ) як об'єкт праці й раціонального формування лісових екосистем з урахуванням попиту на лісові матеріали суб'єктів бізнесу та торгівлі.

Результати досліджень. Доведено істотну неузгодженість визначення терміна

1. Визначення терміна «ліс» впродовж еволюційного розвитку лісівництва в Україні

Джерело	Опис	Зауваження
В.І. Даль	Простір, вкритий деревами, які підростають і ростуть: це ліс на корені: зрубані й очищені від сучків і вершин (від кома) дерева, колоди: ліс у зрубі	Опис терміна щодо лісу як деревини в стані росту і після зрубу
ГОСТ18486-87. Лісівництво. Терміни і визначення	Елемент географічного ландшафту, що складається із сукупності дерев, що домінують, чагарників, трав'яного покриву, тварин і мікроорганізмів, які у своєму розвитку біологічно взаємопов'язані, впливають один на одного і на зовнішнє середовище	Без визначення об'єкта праці та виробництва головної продукції
Лісовий кодекс України	Ліс — тип природних комплексів, в якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами	Сучасні ліси в Україні — об'єкти антропогенного походження, якщо вести мову про лісові екосистеми
Європейська Економічна комісія ФАО ООН [5]	Земельна ділянка з покривом кронами деревних порід (або з еквівалентним покриттям) більше 10% і площею понад 0,5 га, здатних до віку стиглості дерев досягти висоти мінімум до 5 м. Може складатися із закритих лісових формацій, де дерева різних поверхів та підлісок охоплюють більшу частку землі, або з відкритих лісових формацій із безперервним рослинним покривом, який перевищує 10%. Молоді природні насадження та всі плантації, створені для лісового господарства, які ще не досягли щільності крони 10% та висоти дерев 5 м, включаються до лісу, а також ділянки, які становлять частину лісової системи і тимчасово не зайняті в результаті людського втручання або природних явищ, але які, як очікується, будуть повернуті до лісу. Категорія обліку включає лісові розсадники та насінні плантації, які є невід'ємною частиною лісу; лісові дороги, тракти, вогнезахисні споруди та інші невеликі відкриті ділянки в лісі, національних парках, природних заповідниках та інших районах, які охороняються, такі як спеціальні екологічні, наукові, історичні, культурні чи духовні інтереси; вітроломні та захисні смуги дерев площею понад 0,5 га і шириною понад 20 м. Не включає землі, які переважно використовують для сільськогосподарської практики	Визначення має сучасний зміст про стан землекористування в галузі лісівництва, зокрема за компонентами лісових екосистем, хоча без наголошення на тому, що ліс у сучасному тлумаченні є лісовою екосистемою, яка є і формується в разі здійснення лісогосподарського виробництва

«ліс» та похідних від нього слів з термінами в європейському законодавстві. За твердженням Ч. Олівера, нині ліси займають 30% суші планети Земля — від тропіків до високих широт [5]. Таке судження є дещо узагальненим, знеособленим, не пов'язане з використанням земельних угідь. Запропоновано їх узгодження, зокрема з упровадження обліку лісів за компонентами лісових екосистем. Це дасть змогу систематизувати облік і звітність землекористувачів про використання категорії «землі лісові» на сучасному рівні.

Терміни та їх визначення. Звернемося насамперед до публічних видань і нормативних актів кінця ХХ ст. Врахуємо при цьому, що більшість нормативно-правових актів, облікові, проектні й звітні матеріали того часу видавалися російською мовою. Тому перекладатимемо тогочасну лексику на українську мову. Почнемо з основоположних понять «ліс», «лісове господарство», «лісівництво» та ін. Найголовнішим є термін «ліс», від якого походить безліч слів-термінів, використання яких впливає на економічні результати землекористування й формування лісових екосистем (табл. 1).

Із зародженням лісівництва як галузі рослинництва об'єктом праці є земля і земельні угіддя. Саме це відображено у визначенні терміна у В.І. Даля: простір, вкритий деревами, які підростають і ростуть, бо до того часу ще не було завершено

Генерального межування за суб'єктами землеробства. «Простір» ще не мав належно встановлених меж. Визначення терміна «ліс» за стандартом радянської пори тлумачить його як «елемент географічного ландшафту», не уточнюючи при цьому ні об'єктів праці, ні його головної продукції.

Європейським лісовим інститутом також проводилося дослідження терміна «ліс» у 21-й країні, зокрема Австрії, Німеччині, Польщі, Росії та Франції. Доведено, що він не має єдиного визначення. В усіх країнах мають місце деякі відмінності [6].

Лісовий кодекс України встановлює дещо інше визначення: ліс — тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом [7]. Проте найголовніше в тому, що «ліс» нібито являє собою «тип природних комплексів», а не біоценоз деревних порід, вирощування яких призначено для вилучення деревини (лісу).

Термін «ліс» у визначенні ЄЕК/ФАО ООН (2000). Наведене в табл. 1 його визначення набуває практичного застосування для оцінки землекористування категорії «земля лісова» (Forest land) з усіма його компонентами, а не тільки підкатегорії «землі, вкриті лісовою рослинністю». По суті термін «ліс» містить опис компонентів лісової екосистеми та головну кінцеву мету

2. Ліс як екосистема та її компоненти

Назва компонентів	Скорочено
Земельні ділянки з покривом кронами деревних порід більше 10% та площею понад 0,5 га, здатних до віку стиглості дерев досягти висоти мінімум до 5 м: землі, вкриті лісовою рослинністю природні	Землі ВЛР природні
Молоді насадження та всі плантації, створені для лісового господарства, які ще не досягли щільності крони 10% та висоти дерев 5 м: землі, вкриті лісовою рослинністю штучні	Землі ВЛР штучні
Ділянки, які є частиною лісової системи і тимчасово не зайняті в результаті людського втручання або природних явищ: землі, тимчасово не вкриті лісовою рослинністю	Землі тимчасово не ВЛР
Лісові розсадники та насінневі плантації, які є невід'ємною частиною лісу: лісові розсадники, плантації	Землі під розсадниками, плантаціями
Лісові дороги, очищені тракти, вогнезахисні споруди та інші невеликі відкриті ділянки в лісі під службово-технічними об'єктами: землі СТО	Землі СТО

Загальна площа лісів, ЛЕС — 6467 тис. га

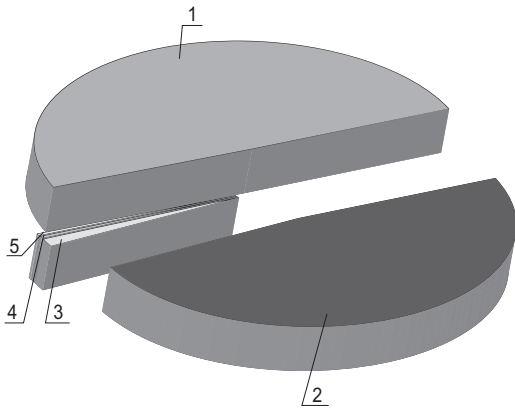

Рис. 1. Структура лісів (лісових екосистем) державного лісівництва за компонентами ЛЕС (1988 р.), % [8]: 1 — землі, вкриті лісовою рослинністю природного походження (49,5); 2 — землі, вкриті лісовою рослинністю штучного походження (48,7); 3 — землі, тимчасово не вкриті лісовою рослинністю (1,1); 4 — лісові розсадники, плантації (0,3); 5 — землі службово-технічних об'єктів (0,5)

Загальна площа лісів, ЛЕС — 6840,4 тис. га

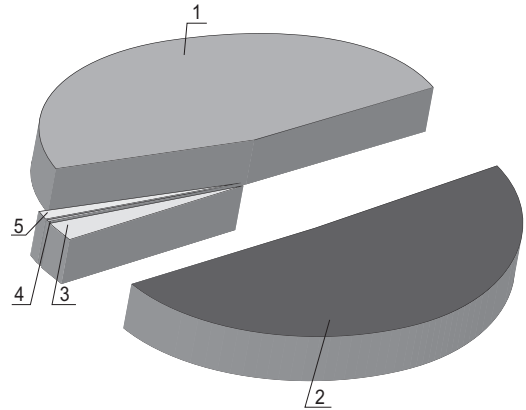

Рис. 2. Структура лісів (лісових екосистем) державного лісівництва за компонентами ЛЕС (2011 р.), % [9]: 1 — землі, вкриті лісовою рослинністю природного походження (44,7); 2 — землі, вкриті лісовою рослинністю штучного походження (50,4); 3 — землі, тимчасово не вкриті лісовою рослинністю (3,2); 4 — лісові розсадники, плантації (0,2); 5 — землі службово-технічних об'єктів (1,6)

землекористування — вирощування лісу (деревини).

Розшифруємо термін «землі лісові = лісові екосистеми» за їх компонентами, наведеними вище в перекладі з англійської мови на українську (табл. 2). Це дає змогу систематизувати облік і звітність, приведення їх до європейських стандартів в Україні та інших країнах світу.

Зазначимо, що адаптація практично не потребує нових видатків із державного бюджету. Поточні робочі документи лісовпорядкування мають бути приведені у відповідність із зазначеним поділом. Приведення даних звітних і облікових минулих років легко реформувати до обліку землекористування за лісовими екосистемами (рис. 1, 2). Для проведення відповідної адаптації потрібні лише досвід і освіта в галузі лісівництва та старанність у роботі.

Наведені діаграми належать до найбільш важливого в галузі лісівництва — поділу категорії землекористування «землі лісові — ліси» за компонентами лісових екосистем. Відзначається один найважливіший таксаційний показник — загальна

площа лісів (лісових екосистем) за період з 1988 р. [8] до 2011 р. [9] не зменшилася, навіть зростає на 373,4 тис. га. Важливо те, що найголовніші компоненти лісової екосистеми «землі ВЛР» із лісонасаджень природного походження переміщуються до лісонасаджень штучних.

Слід зазначити, що в наведених поділах лісових екосистем ураховано норми європейського лісівництва, зокрема з належністю рідколісся до вкритих лісовою рослинністю. Те саме стосується й підкатегорії землекористування «незімкнуті лісові культури», які логічно і виправдано можуть належати до компонента «землі ВЛР — штучні». Ми не торкаємося землекористування в національних парках, природних заповідниках та інших районах, які охороняються, бо на цих землекористувачів має поширюватися єдина система таксації і формування категорій землекористування. До того ж завжди слід мати на увазі, що оцінка стану земельних угідь за наявності/відсутності біоценозу являє одну сферу обліку, іншою сферою є їх облік за цільовим призначенням.

Висновки

Визначаючи по-справжньому логічним термін «ліс» у системі європейського досвіду, українська наука і практика мають забезпечити її впровадження. Тоді, кажучи про ліси в значенні лісових екосистем, буде зрозуміло, що мова йде не лише про компонент «землі, вкриті лісовою рослинністю», а й про інші компоненти (табл. 2). Теорія і практика українського лісового господарства досягли рівня для широкого впровадження оновленого змісту термінів і визначень щодо опису при таксації лісу за лісовими екосистемами з урахуванням категорій, установлених Стандартною статистичною класифікацією землекористування ЄЕК/ФАО ООН, розробленою Статистичною та Європейською комісіями на конференції європейських

статистиків в 1989 р. [10].

З урахуванням викладеного та на виконання Земельного кодексу України (ст. 57. п. 2) слід розробити Закон про ліси в Україні, передбачивши в ньому «порядок використання земель лісогосподарського призначення», в основу якого доцільно покласти раціональні й опробовані принципи польського Закону (Ustawa) про ліси (1991 р.). Бажано, щоб ЄЕК/ФАО ООН розробила Міжнародний стандарт найважливіших показників таксації лісових екосистем і створення регіонального моніторингу для організованого і широкомасштабного його впровадження, поточного контролю й інформації громадськості про стан лісів/лісових екосистем, їх впливу на довкілля.

Бібліографія

1. Фурдичко О.І. Екологічні проблеми природокористування в науці і практиці лісогосподарського виробництва/О.І. Фурдичко//Вісн. Нац. акад. наук України. — К., 2012. — № 4. — С. 40–41.
2. Forest resources of Europe, CIS, North America, Australia, Japan and New Zealand. Main Report//United Nations. Economic Commission for Europe. Food and Agriculture Organization of the United Nations. — New York and Geneva, 2000. — P. 62–67.
3. Бобко А.М. Економіка лісівництва починається з використання земельних угідь за призначенням/А.М. Бобко//Економіка України. — 2014. — № 5. — С. 90.
4. Фурдичко О.І. Землі лісові як об'єкт праці та екологічних спостережень у лісівництві/О.І. Фурдичко, А.М. Бобко//Вісн. аграр. науки. — 2013. — № 7. — С. 60–64.
5. Oliver C. Global forest bioresources: Present challenges and opportunities/C. Oliver//Abstracts of the 115th Anniversary International Scientific Conference «Earth bioresources and environmental biosafety: Challenges and opportunities», Kyiv, 4–7 November 2013. — Kyiv: National university of
- life and environmental sciences of Ukraine, 2013. — P. 50.
6. Compilation of Forestry Terms and Definitions/ A. Schuck, R. Paivinen, T. Hytonen, B. Pajari//European Forest Institute. Internal Report. — 2002. — № 6.
7. Лісовий кодекс України. Закон. Кодекс від 21.01.1994 № 3852–XII в редакції від 10.03.2017 р.// Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 17. — ст. 99.
8. Краткий справочник по лесному фонду Украинской ССР на 1 января 1988 г.//Министерство лесного хозяйства УССР. ДСП. — К., 1989. — 119 с.
9. Довідник лісового фонду України за матеріалами державного обліку лісів станом на 01.01.2011 року//Держ. агент. ліс. ресурс. України. Укр. держ. проект. лісовпор. вироб. об'єд. — Ірпінь, 2012. — 130 с.
10. Стандартная статистическая классификация землепользования ЕЭК ООН//Статистическая комиссия и Европейская экономическая комиссия. Конференция европейских статистиков. Тридцать седьмая пленарная сессия. — Женева, 12–16 июня 1989 г.

Надійшла 10.08.2017.